

czą rolę Austrii w dziele I rozbioru. — Na s. 28 omyłka drukarska: Austria zagarnęła w III Rozbiorze 47,100 tys. km², a nie 471 tys. km². — Dla problematyki ogólnoaustriackiej (s. 30) można się było odwołać także i do moich poglądów i zestawień bibliograficznych, zawartych w art. pt. *Austria w końcu XVIII wieku. Zarys problematyki i stanu badań* (Studia Historyczne, XII, 1969, 1) s. 37, niejasna wzmianka o powstaniu węgierskim w kontekście powstania listopadowego. — Do sprawy józefinizmu (s. 111) pożyteczne dla czytelnika polskiego byłoby dodanie paru słów ogólniejszych. Zapewne decydował problem miejsca, ale szkoda, iż autor szerzej nie wykorzystał znanej mu pracy E. Wintera, *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740 - 1848*, Berlin 1962, zwłaszcza dla problematyki tzw. Nach- und Spätjosefinismus. — Należało wspomnieć (s. 151), iż wśród skromnych kompetencji wydziału krajowego sejmiku galicyjskiego była także jego nadzorcza rola z ramienia „Stanów Galicyjskich” nad zarządzeniem im. Ossolińskich. — Żałować należy, iż praca Grodzkiego była już w druku, kiedy ukazało się dzieło rzucające wiele światła na koncepcje policji w kołach administracji austriackiej: K. H. Osterloh *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis*, Lübeck und Hamburg 1970, ss. 271. Z dawniejszych, cenną byłaby praca A. H. Benn a *Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793 - 1848)*, Mitt. d. österr. Staatsarchiv, 6, 1953 oraz moje uwagi w recenzji z pracy A. Zahorskiego, *Centralne instytucje policyjne*, KH, 1960, 2.

Pora na parę słów podsumowania. Otrzymaliśmy książkę wielce pożyteczną, napisaną solidnie, a zarazem zwięźle i ciekawie, wnoszącą wiele nowego. Stanowi ona ogromny krok naprzód w badaniach nad dziejami struktur zaboru austriackiego. Nadal na podobne opracowanie oczekiwać będą dzieje tzw. Prus Zachodnich oraz dzieje ziem zaboru rosyjskiego (zwł. dla okresu 1832 - 1863).

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

John Cannon, *The Fox-North Coalition, Crisis of the Constitution, 1782 - 4*, Cambridge 1969, The University Press, s. XIV+276.

W ramach prowadzonych od pewnego czasu szczegółowych badań nad polityczną historią Wielkiej Brytanii w II poł. XVIII w. opracowany został również szczególnie ważny okres lat 1782-4¹. W wyniku niepowodzeń w walce o kolonie amerykańskie — lata te przyniosły odradzenie się koncepcji rządów parlamentarno-gabinetowych, które zaczęły funkcjonować w pewnej mierze już w czasach Walpole'a i starszego Pitta. Mimo wcześniejszych sukcesów „Farmer George” — Jerzy III nie zdołał — ze względu właśnie na skomplikowane wydarzenia lat 1782 - 84 — doprowadzić do odrodzenia rządów osobistych w tej postaci, jaka występowała przed panowaniem Jerzego I. Okazało się, że Bolingbroke'owski „król patriota” nie mógł działać ponad parlamentem i ponad kształtującymi się partiami, których istnienie i aktywność zaczęły już stanowić niezbędny czynnik brytyjskiego życia politycznego.

Poświęcona temu ważnemu okresowi praca składa się z 12 rozdziałów. W rozdziale I przedstawiony został gabinet Rockinghama, który król zmuszony był powołać po upadku w parlamencie ministerium kierowanego przez uległego jego woli

¹ Jako pozycje najbliższe pod względem chronologicznym można tu wymienić: H. Butterfield, *George III, Lord North and the People, 1779 - 80*, London 1949; I. R. Christie, *The End of North's Ministry, 1780 - 82*, London 1958 oraz J. W. Derry, *The Regency Crisis and the Whigs, 1788-9*, Cambridge 1963.

lorda North². Rozdział II poświęcił autor jednoosobowym w znacznej mierze rządowi Shelburne'a. W następnych rozdziałach zajął się z kolei upadkiem tego gabinetu oraz 6-tygodniowym okresem w lutym i marcu 1783 r., gdy król starał się nie dopuścić do uformowania cieszącego się poparciem znacznej większości Izby Gmin koalicyjnego rządu Foxa-Northa pod nominalnym kierownictwem ks. Portland. Rozdział V poświęcony został charakterystyce tego rządu, do którego król stale odnosił się wrogo. W rozdziale VI i VII autor przedstawił przebieg debat Izby Gmin i Izby Lordów nad rządowym projektem ustawy o Indiach; królowi i opozycji udało się wówczas, nie całkiem legalnymi środkami, doprowadzić do przejścia na ich stronę większości Izby Lordów, a po niepomyślnym dla koalicji wyniku głosowania w tej Izbie Jerzy III odwołał rząd. Trzy następne rozdziały poświęcone zostały gabinetowi sformowanemu przez 24-letniego Pitta młodszego; gabinet ten działał przez 3 miesiące, przy nieustannie wrogiej doń postawie Izby Gmin. Autor ukazał przy tym postać Pitta w nowym świetle, nie najbardziej przychylnym dla tego męża stanu tradycyjnie stawianego za wzór moralności politycznej. Następnie omówiony został przebieg wyborów, które dały Pittowi wyraźną przewagę w Izbie Gmin, a które zostały rozpisane po rozwiązaniu parlamentu dokonany z przyczyn politycznych po raz pierwszy od 1714 r. Pracę kończą obszerne konkluzje, wysuwające niektóre ogólniejsze problemy, jak w szczególności problem kształtowania się nowych partii: torysów Pitta i wigów Foxa.

Ze względu zarówno na konstrukcję, jak i na treść, praca J. Cannona stanowi monografię z zakresu historii politycznej, niemniej jednak posiada ona doniosłe znaczenie dla historii ustroju. Autor wiele miejsca poświęcił takim gorąco dyskutowanym, zwłaszcza w pierwszych miesiącach 1784 r., problemom, jak charakter prerogatywy królewskiej, możliwość dowolnego powoływania i odwoływania ministrów przez monarchę, stosunek ministrów do króla, „patronaż” w parlamencie, solidarność gabinetu itd. Istotne miejsce zajęły też stojące na styku historii politycznej i konstytucyjnej zagadnienia tzw. reformy ekonomicznej (zgodnie z programem Burke'a), reformy parlamentarnej, uregulowania kwestii indyjskiej (która miała stać się pretekstem do odsunięcia od władzy koalicji Foxa-Northa) oraz irlandzkiej. Wszystkie te problemy omówione zostały jednak tylko przy okazji charakteryzowania kolejnych wydarzeń politycznych — i wydaje się, że autor starał się raczej unikać wyciągania ogólniejszych wniosków, bowiem nawet ostatni rozdział nie zawiera zbyt wielu z nasuwających się uwag generalnych. Również niektóre tezy autora mogą budzić pewne wątpliwości, dotyczy to szczególnie zasadniczej tezy o ukształtowaniu się już w 1784 r. partii politycznych³.

Praca J. Cannona stanowi pierwszą próbę naukowego scharakteryzowania wydarzeń politycznych ważnego okresu lat 1782–84. W oparciu o bardzo bogaty materiał źródłowy rzuca ona nowe światło na wiele zagadnień (np. rolę Pitta w obaleniu koalicji czy przebieg wyborów 1784 r.). Z tego powodu może być nader przydatna przy szczegółowych badaniach nad początkami systemu parlamentarno-gabinetowego — tej formy rozwiązania problemu stosunków między parlamentem i rządem, jaką od Anglii XVIII i XIX w. przejęła znaczna część państw burżuazyjnych.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

² Warto zauważyć, że ministerium Rockinghama — mimo wyraźnego skłócenia wewnętrznego — uznane zostało przez J.S. Watsona za pierwszy gabinet brytyjski (*The Reign of George III, 1760–1815*, Oxford 1960, *The Oxford History of England*, XII, s. 574).

³ Bardziej przekonywający wydaje się pogląd L.B. Namiera, który przesunął ukształtowanie się partii na drugie i trzecie dziesięciolecie XIX w. (*Monarchy and Party System, Personalities and Powers*, London 1955, s. 32–4).